

Φράγκοι και Βενετοί στην Κύπρο

Χρύσα Μαλτέζου

*Διευθύντρια Ελληνικού Ινστιτούτου Βυζαντινών
και Μεταβυζαντινών Σπουδών Βενετίας*

Πολὺς ὁ ὀλολυγμὸς καὶ ἀφόρητος ὁ καπνὸς ὁ ἐλθὼν ἐκ τοῦ βορρᾶ», γράφει, θρηνώντας για τις συμφορές που κτύπησαν την πατρίδα του, ο μοναχὸς Νεόφυτος ὁ Ἐγκλειστος, λίγο καιρὸ μετὰ την κατάκτηση της Κύπρου ἀπὸ τον «πανάθλιο» βασιλιά της «Ἰγκλιτέρας», Ριχάρδο τον Λεοντόκαρδο. Τα γεγονότα της τελευταίας δεκαετίας του 12ου αιώνα υπήρξαν αποφασιστικά για τις ιστορικές τύχες του νησιού. Εξαιτίας της γεωγραφικής της θέσης, ανάμεσα στην Ανατολή και τη Δύση, η Κύπρος χρησίμευε ὡς σταθμὸς στους προσκυνητὲς που πήγαιναν στους Ἁγίους Τόπους, ἐνὼ στη διάρκεια των σταυροφορικών κινήματων προμήθευε τρόφιμα και πλοία στους σταυροφόρους. Ἀπὸ τη στιγμή που ὁ βασιλιάς της Ἀγγλίας, ἓνας ἀπὸ τους ηγέτες της τρίτης σταυροφορίας, ἀποβιβάστηκε (ἀνοίξη του 1191) στο λιμάνι της Λεμεσού, κατακτώντας στη συνέχεια ὅλο το νησί, ἡ Κύπρος κατέλαβε σημαντική θέση στην ιστορία των σταυροφοριῶν. Ἡ ἀγγλικὴ κυριαρχία εἶχε βραχύτατη διάρκεια. Ὑστερα ἀπὸ ἐπαναστατικὴ ἐνέργεια των Κυπρίων ἐναντίον των Λατίνων που κατέληξε γρήγορα σε ἀποτυχία, ὁ Ριχάρδος, για να ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τις δυσκολίες που του δημιουργοῦσε ἡ νέα του κτήση, πούλησε το νησί στο τάγμα των Ναϊτῶν ἱπποτῶν του Ἁγίου Ἰωάννη. Καὶ ὅταν ἀργότερα οἱ Ναῖτες, ἀντιμετωπίζοντας νέα ἀντιστασιακὴ κίνηση των ντόπιων, ἀκύρωσαν τη συμφωνία, παραχώρησε τὴν Κύπρο στο Γάλλο Guy de Lusignan, βασιλιά των Ἱεροσολύμων.

Με τον τρόπο αὐτό, μετὰ ἀπὸ μια περιέργη σειρά περιστατικών, ἡ βυζαντινὴ Κύπρος, «ἡ περιλάλητος, ἡ πρὶν εὐδαίμων τε καὶ λαμπρά», ὡπως ονομάζεται στις πηγές, μετατρέπεται κάτω ἀπὸ τὴ γαλλικὴ δυναστεία των Λουζινιάν σε βασίλειο. Οἱ Λουζινιάν βασίλευσαν στο νησί 300 περίπου χρόνια, ἐγκαθιδρύοντας τὴν περίοδο τῆς λατινοκρατίας. Με

τὴ φραγκικὴ κατάκτηση που, σύμφωνα με τις ἀπόψεις των νεότερων ιστορικών, ἢ ἦταν ἀπλῶς παρέκκλιση τῆς τρίτης σταυροφορίας ἢ ἀποτελοῦσε, πολὺ πιθανότερα, μέρος σχεδίου του Ἀγγλοῦ βασιλιά, το βασίλειο τῆς Κύπρου ἐγίνε το ισχυρότερο σταυροφορικὸ κρατίδιο τῆς περιοχῆς καὶ ἡ ιδεώδης βάση των σταυροφορικών ἐπιχειρήσεων. Οἱ βασιλεῖς τῆς Κύπρου διατήρησαν στη διάρκεια τῆς κυριαρχίας τους ζωντανή τὴν ιδέα τῆς σταυροφορίας, πρωτοστατώντας στις σταυροφορικὲς κινήσεις.

Ἡ ἐπικράτηση των Φράγκων καὶ ἡ διακοπή των πολιτικῶν δεσμῶν με το Βυζάντιο σήμαινε για τον ντόπιο πληθυσμὸ ὑπαγωγή στη φεουδαρχικὴ οργάνωση τῆς Δύσης. Παράλληλα, στον τομέα τῆς ἐκκλησιαστικῆς οργάνωσης, ἡ λατινικὴ Ἐκκλησία σφετερίστηκε τὴν περιουσία τῆς ὀρθόδοξης, περιορίσε τον ἀριθμὸ των ὀρθοδόξων ἐπισκόπων καὶ ἀντικατέστησε τον ὀρθόδοξο με καθολικὸ ἐπίσκοπο. Τὴ θέση του καταπιεσμένου κυπριακοῦ ἐλληνισμοῦ ἀγωνίστηκε να βελτιώσει, υποστηρίζοντας τὴν ὀρθοδοξία, στα τελευταία χρόνια των Λουζινιάν ἡ Ελένη Παλαιολογίνα (†1458), κόρη του δεσπότη τῆς Πελοποννήσου Θεοδώρου του Β' καὶ γυναίκα του Ἰωάννη του Β' Λουζινιάν. Αἰξίζει να σημειωθεῖ ὅτι ἡ θυγατέρα τῆς βυζαντινῆς ἀρχόντισσας, Καρλόττα Λουζινιάν, ἦταν ἐλληνόφωνη καὶ ὅτι τα γαλλικά τῆς ἦταν τόσο κακά, ὥστε χρειαζόταν τὴ βοήθεια διερμηνέα για να καταρτίσει τα βασιλικά διατάγματα.

Ὁ γάμος του Ἰακώβου του Β' (1460-1473) με τὴν Αἰκατερίνη Cornaro, γόνου διάσημης βενετικῆς οἰκογένειας, εἶχε ὡς ἐπακόλουθο τὴ διεξόδυση των Βενετῶν στο διοικητικὸ μηχανισμό τῆς Κύπρου. Μετὰ το θάνατο του Γάλλου βασιλιά, τὴ διακυβέρνηση του νησιοῦ ἀνέλαβε ὡς ἀντιβασίλισσα ἡ Cornaro. Το 1489 ἡ Βενετία, που ἀπὸ καιρὸ προετοίμαζε το ἔδαφος για τὴν επέκταση τῆς κυ-

Οι μνημειώδεις θύρες του καθεδρικού ναού του Αγίου Νικολάου
στην Αμμόχωστο. Αρχές 14ου αι.

Ασημένιο γρόσο του Ιακώβου Β' (1460-1473). Εικονίζεται ο βασιλιάς έφιππος.

ριαρχίας της, ανάγκασε την Cornaro να παραιτηθεί και να παραδώσει το νησί στη Δημοκρατία του Αγίου Μάρκου. Άρχισε έτσι η βενετική περίοδος της κυπριακής ιστορίας που διατηρήθηκε έως το 1571. Τον Αύγουστο του ίδιου έτους οι Τούρκοι κατέλαβαν την Αμμόχωστο. Στη διάρκεια της πολιορκίας της κυπριακής πόλης, ο τελευταίος Βενετός υπερασπιστής της Marcantonio Bragadin βρήκε μαρτυρικό θάνατο (οι Τούρκοι τον ακρωτηρίασαν, τον έγδαραν ζωντανό και, αφού γέμισαν το δέρμα του με άχυρο και βαμβάκι, το περιέφεραν στα λιμάνια της Συρίας και της Καραμανίας προς φρονηματισμό των χριστιανών).

Με την τουρκική κατάκτηση του νησιού η Βενετία εκτοπίστηκε οριστικά από την κοιμβική αυτή περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου και έχασε το συνδετικό κρίκο που την ένωνε με την Ασία, με το μακρινό δηλαδή και προσοδοφόρο δρόμο των Ινδιών. Η απώλεια της Κύπρου επέφερε καίριο πλήγμα στα συμφέροντα όχι μόνο των Βενετών, αλλά και ολόκληρου του χριστιανικού κόσμου. Χαρακτηριστικά είναι τα λόγια του σουλτάνου κατά τις βενετοτουρκικές διαπραγματεύσεις: «Εσείς (οι χριστιανοί)», είπε, απευθυνόμενος προς το Βενετό βάλιο της Κωνσταντινούπολης, «καταστρέφοντας το στόλο μας (στη Ναύπακτο), μας ξεριζώσατε μια τρίχα από τα γένημας εμείς, όμως, αποσπώντας σας την Κύπρο, σας κόψαμε ένα βραχίονα».

Η μακρόχρονη λατινική παρουσία στην Κύπρο οδήγησε μοιραία το κυπριακό και το δυτικό στοιχείο σε πολιτισμική σύμπραξη. Οι μεικτοί γάμοι συνετέλεσαν, ώστε πολλές οικογένειες να καταλήξουν ανάλογα με τις περιστάσεις είτε σε εξελληνισμό είτε σε εκλατινισμό. Όμως, παρά την ύπαρξη, σε ορισμένες περιπτώσεις, φραγκοκυπριακών ή βενετοκυπριακών οικογενειών, βέβαιον είναι ότι η δημογραφική βάση του κυπριακού ελληνισμού δεν υπέστη ριζικές αλλοιώσεις ούτε στην εθνολογική ούτε στην κοινωνική της δομή. Αναμφίβολα, το φυσικό και ανθρώπινο περιβάλλον της Κύπρου επηρέασε τους ξένους που είχαν εγκατασταθεί στην κυπριακή

γη. Από την άλλη μεριά, η επαφή των ντόπιων με τα ρεύματα της αναγεννώμενης Δύσης είχε ως αποτέλεσμα μίαν αξιοθαύμαστη σύζευξη μακρόχρονων βυζαντινών πνευματικών και καλλιτεχνικών παραδόσεων με πολιτισμικά δάνεια της Δυτικής Ευρώπης. Στους κύκλους των τελευταίων μελών των Λουζινιάν ανήκε, για παράδειγμα, ο γαλλικής καταγωγής Γεώργιος Βουστρώνιος που έγραψε χρονικό στην κυπριακή διάλεκτο. Στους έξοχους, εξάλλου, καρπούς, του ελληνοϊταλικού πολιτισμού συγκαταλέγεται η μετάφραση στην κυπριακή διάλεκτο των ερωτικών ποιημάτων του Πετράρχη, που πραγματοποιήθηκε τον καιρό της βενετοκρατίας. Ο Έλληνας στιχουργός υμνεί τον έρωτά του προς τη Χρυσταλλένη, η οποία στα μάτια του υποκαθιστά τη Λάουρα του Πετράρχη. Ας προστεθεί, ακόμη, ότι από το χρονικό του Κύπριου Λεοντίου Μαχαιρά και το κυπριακό τραγούδι της Αροδαφνούσας εμπνεύστηκε ο Gabriele d'Annunzio την Pisanella και άλλα ποιητικά του έργα.

Ακολουθώντας τη συνήθεια των Τούρκων σουλτάνων που χρησιμοποιούσαν ως επίσημη γλώσσα την ελληνική, οι Λουζινιάν, όπως και οι εκπρόσωποι της γαλλικής αριστοκρατίας, υιοθέτησαν τη γλώσσα του ντόπιου πληθυσμού ως *alteram linguam*. Αναφέρονται ενδεικτικά ορισμένα παραδείγματα: Ο βασιλιάς της Κύπρου συνήψε στις αρχές του 13ου αιώνα συνθήκη με το σελτζουκίδη σουλτάνο του Ικονίου στα ελληνικά. «Όλοι στην Κύπρο», γράφει το 1335 ο αυγουστίνος μοναχός Ιάκωβος από τη Βερόνα, «μιλούν ελληνικά». Ο Ούγος Busac, έμπιστος της Καρλόττας και σύζυγος μιας Καντακουζηνής, συνέταξε τον επιτάφιο της γυναίκας του στα ελληνικά, συνέθεσε επίσης στα ελληνικά, με λατινικούς χαρακτήρες, το γενεαλογικό δέντρο της οικογένειάς του και σημείωσε κάτω από το οικόσημό του με λατινικά γράμματα τη φράση *Tuta ene edica mou*. Ελληνικά μιλούσαν και έγραφαν ακόμη και οι Λατίνοι κληρικοί. Τέλος, νεαρός Βενετοκύπριος που είχε αιχμαλωτιστεί από τους Τούρκους το 1571 και είχε καταφέρει να δραπετεύσει, όταν έφτασε, μετά

Το περίφημο Αββαείο του Πέλλαπαϊς στις πλαγιές του Πενταδακτύλου πάνω από την Κερύνεια.
Κτίστηκε το 13ο αιώνα και αποτελεί λαμπρό δείγμα της γοτθικής αρχιτεκτονικής στην Κύπρο.
Το χωριό Πέλλαπαϊς υπήρξε προσωρινό καταφύγιο για πολλούς από τους κατοίκους της Κερύνειας,
πριν διωχθούν από τις πατρογονικές τους εστίες.

Τμήμα του κάστρου της κατεχόμενης Κερύνειας.

από διάφορες περιπέτειες, στη Βενετία, παρουσιάστηκε στις βενετικές αρχές, δηλώνοντας ως στοιχεία της ταυτότητάς του ότι η αγαπημένη του πατρίδα ήταν η Αμμόχωστος και ότι οι γλώσσες που γνώριζε εκ γενετής ήταν η *lingua greca* και η *lingua franca*. Η περίπτωση του Βενετοκύπριου πρόσφυγα στην πόλη των δόγηδων μετά την τουρκική κατάκτηση της Κύπρου δεν είναι παρά ένα από τα πολλά δείγματα της πολιτισμικής αφομοίωσης από τον κυπριακό ελληνισμό των ξένων εθνικών ομάδων, που είχαν ριζώσει στο νησί στη διάρκεια της λατινοκρατίας.

Από την εποχή της φραγκοκρατίας στην Κύπρο, χώρο συνάντησης δύο ετερογενών πολιτισμών, του βυζαντινού και του δυτικού, σώζονται σήμερα διάφοροι εραλδικοί θυρεοί και μνημεία γοτθικής τέχνης. Το σημαντικότερο φραγκικό κτίσμα στην Κύπρο είναι ο καθεδρικός ναός της Αγίας Σοφίας στη Λευκωσία, που άρχισε να κτίζεται πιθανότατα το 1209, με πέτρα φερόμενη από την Κερύνεια. Στο ναό, που αποτέλεσε την έδρα του λατίνου αρχιεπισκόπου του νησιού, στέφονταν οι βασιλείς της Κύπρου και εκεί ενταφιάστηκαν μερικοί από αυτούς. Όταν η πόλη καταλήφθηκε το 1570, οι Τούρκοι αφαίρεσαν τους βωμούς και το διάκοσμο της εκκλησίας, κάλυψαν με λευκό επίχρυσμα τους εσωτερικούς τοίχους και τη μετέτρεψαν σε τζαμί.

Μετά τη στέψη τους στην Αγία Σοφία, οι Λουζινιάν, που είχαν προσθέσει στον τίτλο τους αυτόν του βασιλέως των Ιεροσολύμων, πήγαιναν στον καθεδρικό ναό του Αγίου Νικολάου στην Αμμόχωστο, για να λάβουν επίσημα το στέμμα του βασιλείου των Ιεροσολύμων. Ο ναός, εξαίρετο δείγμα γοτθικού ρυθμού, οικοδομήθηκε στις αρχές του 14ου αιώνα και μετατράπηκε και αυτός σε τζαμί μετά την τουρκική άλωση της Αμμοχώστου, το 1571.

Σε μια από τις ωραιότερες εξάλλου περιοχές της βόρειας Κύπρου, στην ευρύτερη περιοχή της Κερύνειας, κτίστηκε, στις αρχές μάλλον του 13ου αιώνα, το μοναστηριακό συγκρότημα του Πέλλαπαϊς που ανήκε στους μοναχούς του Αγίου Αυγουστίνου. Πολλά από τα μοναστηριακά κτίσματα του αρχιτεκτονικού αυτού συνόλου οικοδομήθηκαν το 14ο αιώνα, στη διάρκεια της βασιλείας του Ούγου Δ'. Ενδιαφέρον, τέλος, από την άποψη της συνύπαρξης βυζαντινής και δυτικής παράδοσης είναι ο ναός του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων στην Αμμόχωστο που προστέθηκε σε παλαιά βυζαντινή εκκλησία.

Από την περίοδο πάλι της βενετοκρατίας απομένουν θαυμάσια έργα στρατιωτικής αρχιτεκτονικής που εκφράζουν την πραγματική και πεζή νοοτροπία μιας εμπορικής πολιτείας, όπως ήταν η Βενετία, για την οποία η Κύπρος δεν αποτελούσε παρά σταθμό και ε-

μπορική βάση, όπου στήριζε την οικονομική της ισχύ. Όταν η Κύπρος προσαρτήθηκε στην πολιτική τροχιά της Βενετίας, οι σπουδαιότερες οχυρώσεις στο νησί ήταν: α) το λουζινιανό φρούριο της Λευκωσίας, β) τα φραγκικά τείχη της Αμμοχώστου, χρονολογημένα στις αρχές του 14ου αιώνα, γ) το φρούριο της Κερύνειας, επίσης κτισμένο κατά τη φραγκική εποχή, δ) τα τρία βυζαντινά φρούρια της σειράς του Πενταδακτύλου (του Αγίου Ιλαρίωνα, του Βουφαβέντο και της Καντάρας), που δέχτηκαν στη συνέχεια ενισχυτικές επεμβάσεις από τους Λουζινιάν, και ε) τα φρούρια της Πάφου, της Λεμεσού και του Κολοσσίου. Η περιοχή του Κολοσσίου είχε παραχωρηθεί ως φέουδο από τον Ούγο Α΄ στο τάγμα των ιπποτών του Αγίου

Ιωάννη των Ιεροσολύμων, οι οποίοι ανέγειραν εκεί φρούριο και εγκατέστησαν τη Μεγάλη Κομμανταρία. Οι Βενετοί δεν έκτισαν νέα φρούρια, αλλά προσαρμοσαν τις οχυρώσεις που κληρονόμησαν από τους Φράγκους στις αμυντικές ανάγκες των καιρών τους, καθώς και στις τεχνικές της βενετικής οχυρωματικής αρχιτεκτονικής. Αδιαφορώντας για τις οχυρώσεις της νότιας Κύπρου, που τις εγκατέλειψαν ή τις διατήρησαν μόνο για τη φύλαξη της παράλιας ζώνης (φρούρια Λεμεσού, Πάφου και Λάρνακας), φρόντισαν αντίθετα για την ασφάλεια των οχυρωματικών έργων της Αμμοχώστου, της Κερύνειας και της Λευκωσίας, τα οποία, εξαιτίας της γειτνίασης με την Τουρκία, ήταν στρατηγικής σημασίας θέσεις για την άμυνα του νησιού.

